

OPOROKE – MALO ZNANA ZVRST STAREJŠIH SLOVENSКИH DOKUMENTOV

Boris Golec

Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, Ljubljana

bgolec@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.36.359-366

Oporoke, napisane v slovenskem jeziku in nastale do srede 19. stoletja, so bile do nedavnega komaj znana zvrst starejših slovenskih dokumentov. V celotnem naboru 42 zdaj znanih oporok iz časovnega razpona 1671–1850 je zaznati naravnost velikanske razlike v obliki, obsegu, vsebini in izpovedni vrednosti. V prispevku je predstavljenih tudi devet z oporokami povezanih besedil iz obdobja 1734–1795.

oporoke, slovenščina, uradno pismenstvo, rokopisi, ustne oporoke

Until recently, mid-19th century wills in Slovene were a relatively unfamiliar genre of legal document. The 42 known Slovene wills from the period 1671–1850 reveals enormous differences in their respective form, size, content and narrative value. The paper presents nine will-related texts from the period 1734–1795.

wills, Slovene, legal documents, manuscripts, oral wills

Oporoke, napisane v slovenskem jeziku in nastale do srede 19. stoletja, ki v uradno pismenstvu v slovenščini pomeni prelomnico, so bile do nedavnega komaj znana zvrst starejših slovenskih dokumentov (prim. Umek 1971, 1982). Zapisovanje ustnih oporok pred pričami, ne da bi jih sproti prevajali v drug jezik, je namreč nasploh zelo pozna praksa. Drugače kot prisege, daleč najpogostejša starejša uradna besedila v slovenščini, oporoke nimajo tako intimne (sakralne) note, da bi morale biti zvest posnetek oporočiteljevih besed, zato so jih pisniki ljudje lažje oblikovali v uradno pismenstvu (nemščini, latinščini, italijanščini), ki so ga v pisni obliki obvladali neprimerno bolje. Zapisovanje oporok v slovenščini se je razmahnilo šele od konca 18. stoletja dalje, vzporedno s povečano stopnjo pismenosti kot posledico terezijanske šolske reforme s splošno šolsko obveznostjo (1774), splošno sicer samo na deklarativni ravni. Pred prvimi zapisi ustnih oporok srečamo v slovenščini le osamljene primere oporočnih besedil izpod peresa oporočiteljev samih, ki so seveda morali biti večji pisarji v svoji materinščini, v kateri se je zlasti za uradne potrebe pisalo zelo malo, praviloma le v skrajni nuji (Golec 2017: razdelek 1).

Kronologija odkrivanja in objavljanja slovenskih oporok kaže nekaj posebnih potez, med drugim to, da o oporokah zelo dolgo ni bilo znanega ničesar. Zanimanje za

slovenske dokumente je namreč še globoko v 20. stoletje veljalo predvsem tistim zgodnejšega nastanka, oporok izpred konca 18. stoletja pa je še danes le peščica.

Skoraj pol stoletja je bila edina znana oporoka iz časa pred letom 1850 zadnja volja tržana Mihaela Modrinjaka iz Središča ob Dravi iz leta 1713, ki pa je napisana v kajkavščini z zelo redkimi slovenskimi elementi (središkimi lokalizmi). Modrinjakova oporoka, ohranjena samo v mlajšem prepisu (1840) in prvič objavljena v začetku 20. stoletja (Ilešič 1905: 14–16), tako ni dobila ustreznega mesta v obravnavah slovenskega pismenstva (prim. Kidrič 1921–1922: 76; Legiša, Gspan 1956: 293). Njen pomen je tem večji, ker še danes ne poznamo nobenega drugega slovenskega zapisa zadnje volje meščana oz. tržana.

Na prve povsem slovenske oporoke je šele leta 1953 opozoril neznani objavitelj dveh nekomentiranih oporočnih besedil iz tržaškega zaledja, obeh iz prve četrtine 19. stoletja ([Anonimus] 1953a: 242–245; [Anonimus] 1953b: 243–245). Naslednje leto, 1954, je slovenistično stroko razveselila objava ene še danes najstarejših odkritih oporok. Leta 1685 jo je sestavil cerkniški župnik Gregor Črvič ali Cervič (Rupel 1954: 193). Njegov kratki testament je skoraj pol stoletja veljal za najstarejšega v slovenskem jeziku, dokler ni bila odkrita in objavljena (1998) še zdaj edina znana prava plemiška oporoka: lastnoročni zapis baronice Barbare Kacijanar, ki je nastal v Ljubljani leta 1671 (Žvanut 1998: 487–496).

Med objavama obeh najstarejših slovenskih oporok se je leta 1971 pojavila prva objava oporoke podložnika, nastala je še pred koncem 18. stoletja (Umek 1971: 36–38). Nato je bilo v devetdesetih letih 20. in v začetku 21. stoletja objavljenih še nekaj novoodkritih podložniških oporok (Košir 2003: 112–114) in z njimi povezanih priseg (Golec 1997: 182; Golec 2005: 182) ter prva in doslej edina znana oporoka učitelja z letnico 1801 (Golec 2016: 350–373).

V zadnjem desetletju je bilo pri raziskovanju v slovenskih in avstrijskih arhivih odkritih več oporočnih besedil, kot je bilo vseh dotlej znanih. Gre sicer skoraj samo za oporoke podložnikov, vse so poznega nastanka, zapisane od konca 18. do srede 19. stoletja, vendar po večini niso bile evidentirane niti v internih arhivskih popisih. Po številčnosti novoodkritih, doslej še v celoti neobjavljenih besedil, močno odstopa Spodnja Savinjska dolina s širšim celjskim območjem od Posavja do Šaleške doline.¹ Svojevrstno presenečenje pomeni oporoka plemkinje iz Vipave, čeprav je poznega nastanka, iz leta 1843, oporočiteljica pa se je poleg tega rodila v kmečki družini.² Obravnavano obdobje do srede 19. stoletja zaključuje doslej edina odkrita oporoka vojaka; nastala je na skrajnem zahodnem robu slovenskega etničnega ozemlja, leta 1850 v Trstu.

Nabor oporok v slovenščini tako po trenutnem stanju raziskanosti ni več neznatn – skupaj jih je 42 – in so tako v diplomatičnem kot v kritičnem prepisu objavljene v monografiji v zbirki Elektronske znanstvene monografije (Golec 2017). Odraža

¹ Vsa oporočna besedila v Zgodovinskem arhivu Celje razen enega je v letih 2009 in 2010 evidentiral arhivist dr. Aleksander Žižek.

² Oporoko je leta 2013 evidentirala Majda Klemenz.

pestro socialno strukturo oporočiteljev: od podložnikov do plemičev. Precej reprezentativno so zastopane tudi slovenske pokrajine od Istre in Trsta na zahodu do Prlekije na vzhodu. Od habsburških dednih dežel, v katerih so živeli Slovenci, manjka samo Koroška, pogrešamo pa tudi ozemlja pod Beneško republiko in Prekmurje. Pri tem je treba poudariti, da pokrajinska razporejenost in čas nastajanja oporok glede na sedanje poznavanje problematike nista nujno reprezentativna. Enajst oporok je s Kranjskega, od tega pet od skupaj samo šestih znanih, ki so nastale še pred letom 1800. Najmočnejše je zastopana Štajerska z 22 oporočnimi besedili, med katerimi je eno iz 18. stoletja, vsa ostala pa iz prve polovice 19. stoletja. V isti časovni okvir spada tudi vseh devet oporok s Primorskega: po ena z Goriškega in iz Trsta ter sedem iz Istre, od katerih je ena nastala na danes hrvaškem državnem ozemlju. Oporočitelje in oporočiteljice je po pravnem oz. socialnem položaju mogoče razvrstiti v naslednje skupine: daleč največ (36) je podložnikov, skoraj polovica žensk (17), dve oporočiteljici sta plemiškega stanu (ena iz druge polovice 17. in druga iz prve polovice 19. stoletja), s po enim predstavnikom pa so zastopani še duhovniški, trški, učiteljski oz. organistovski in vojaški stan. Veliko večino oporok je pred pričami zapisala druga roka, le tri ali štiri pa so lastnoročne (Golec 2017: razdelek 1).

V primerjavi z oporokami poznamo precej manj, samo devet prisežnih besedil prič oporočnih dejanj. Vsa prisežna besedila, ki oporoke tako ali drugače zadevajo, so nastala v 18. stoletju, med letoma 1734 in 1795, in izvirajo s Kranjskega, pri čemer je ena oporoka, o kateri je govor v prisegi, nastala na Goriškem. Med prisežniki najdemo poleg podložnikov tri deželne svobodnike, katerih prisega, po nastanku najstarejša (1734), se nanaša na zadnjo voljo svobodnice (1734). Eden od oporočiteljev, o katerega zadnji volji govorita dve prisegi, je bil vojak, v vojsko mobiliziran kmečki človek, zadnje tri prisege (1795) pa zadevajo oporoko obogatelega kmečklega trgovca z živino (Golec 2017: razdelek 1).

Značilnosti oporočnih in z oporokami povezanih prisežnih besedil se bomo zgolj dotaknili, ne da bi se spuščali v njihovo jezikovno, pravopisno, vsebinsko in oblikovno analizo ali podrobneje v okoliščine njihovega nastanka.

V poseben sklop lahko uvrstimo vse tri oporoke, ki so nastale pred koncem 18. stoletja – dve v zadnji tretjini 17. stoletja in ena v začetku naslednjega stoletja (Golec 2017: razdelek 3, Oporoke: 01–03). Posebnost so že po tem, da oporočitelji niso bili navadni kmečki ljudje. Tri najstarejša oporočna besedila povezuje poleg tega še več drugih skupnih potez, po katerih odstopajo od poznejšega standarda, tj. od zapisa ustne oporoke pred pričami po tretji osebi, ker oporočitelj sam ni bil pismen. Prvi trije oporočitelji izstopajo ne le zaradi zgodnjega časa in svojega socialnega položaja – gre za plemkinjo, duhovnika in tržana –, ampak tudi po tem, da sta vsaj prva dva, če ne tudi tretji, oporoko napisala lastnoročno, da so vsi trije prihajali z obrobja slovenskega ozemlja in da lahko pri vseh sklepamo na specifične okoliščine, ki so vodile k tedaj neobičajnemu dejanju, zapisu zadnje volje v slovenski materinščini. Poleg posebnih nagibov za takšno odločitev so ta tri najzgodnejša besedila posebna tudi po pravopisni plati, prvo in tretje pa še po jezikovni. Pri tem ne smemo

prezreti, da so nastala v času, ko je na področju slovenskega knjižnega jezika vladala suša, kar velja še posebej za oporoki iz let 1671 in 1685.

Barbara baronica Kacijanar, rojena pl. Križanič, avtorica doslej najstarejše znane oporoke v slovenščini, napisane leta 1671 v Ljubljani, je bila rojena konec 16. stoletja v Beli krajini in je izvirala iz priseljene hrvaške plemiške rodbine (Žvanut 1998: 491–492; Košir 2003: 102–109). Odločitev, da je oporoko, sestavljeno dve leti pred smrtjo, zapisala v slovenščini, ne preseneča, saj je potrjeno, da baronica ni bila dovolj veščica nemščine. Poleg tega je izvirala s skrajnega jugovzhoda Kranjske, ki je bil v 17. stoletju pod močnim kulturno-jezikovnim vplivom hrvaške soseščine, ta pa je vplivala tudi na nastanek belokranjskega pismenstva v domačem idiomu (Golec 2012: 44–46). Hrvaški zgledi in vplivi so v oporoki baronice Kacijanar očitni, še posebej v pravopisu. V jezikovnem pogledu je besedilo preplet belokranjskih, hrvaških in kranjskih elementov, pri čemer so kranjski zaznavni predvsem v leksiki, saj je baronica zadnja tri desetletja živela v Ljubljani, njena zadnja volja pa je bila namenjena kranjskim sodnim oblastem.

Avtor kronološko druge slovenske oporoke, sestavljene leta 1685 v Cerknici, je bil tamkajšnji župnik, sicer tudi prelat in naslovni škof Gregor Črvič ali Cervič. Pri odločitvi za zapis zadnje volje v slovenskem jeziku najbrž ni izhajal iz enakih nagibov kot Kacijanarjeva. Glede na to, da je bil Goričan, mu nemščina v pisni obliki verjetno res ni tekla tako gladko, poleg tega pa bi kot humanistično izobražen človek zlahka posegel po latinščini. Motiv za rabo slovenščine je verjetno dejstvo, da je v oporoki za dedinji imenoval Ester Maksimilijano baronico Coraduzzi in njeno hčerko Marijo Izabelo, poročeno Marenzi. Gre namreč za avtorici znane slovenske plemiške korespondence med vdovo materjo iz Loške doline in njeno v Trstu omoženo hčerko. Še več, okoli obeh plemkinj je izpričan krog oseb zelo različnega stanu, ki so slovenščino uporabljale v zasebni korespondenci in med katere je spadal tudi Črvič (Merkù 1980, 1982). Gregorja Črviča sta pri zapisu zadnje volje v slovenščini vodila dva med seboj povezana dejavnika: v oporoki sta naslovljeni dve ženski, ki sta razen materinščine slabo obvladali druge jezike, poleg tega pa je bil oporočitelj dobro večšč slovenskega pisanja.

Pri kronološko tretji oporoki, ki jo je leta 1713 sestavil Mihael Modrinjak, tržan in trški svetnik ruralnega trga Središče ob Dravi, pravzaprav ne gre za rabo materinščine, ampak njej sorodne, priučene kajkavščine z redkimi prleškimi elementi, zapis pa je v kajkavskem črkopisu (Ilešič 1905: 14–17). Povsem mogoče je, da se je Modrinjak šolal na Hrvaškem in da je testament, ki ga poznamo samo v več kot stoletje mlajšem prepisu Petra Dajnka, napisal sam. Prlekija in še posebej Središče kot njen skrajni vzhodni del sta bila namreč v tem času kulturno in jezikovno izrazito vezana na sosednji kajkavski prostor (Golec 2012: 122–124). Nemščina kot pisni uradovalni jezik je imela na tem območju nezanemarljivega konkurenta v kajkavski hrvaščini, po kateri je iz praktičnih razlogov posegel tudi središki tržan Modrinjak ali nekdo iz njegove bližine.

Za zdaj ne poznamo nobene slovenske oporoke iz skoraj osemdesetletnega časovnega razpona med Modrinjakovo iz Središča ob Dravi (1713) in prvo podložniško

s Klevevža na Dolenjskem, nastalo okoli leta 1790. Vmesno obdobje premošča slaba desetina prisežnih besedil iz let 1734–1795, ki se tako ali drugače dotikajo ustno oz. pisno izražene zadnje volje (Golec 2017: razdelek 3, Prisege: 01–09). Prisege ne kažejo večjih posebnosti ne po vsebinski ne po jezikovni in pravopisni plati (Golec 2017: razdelek 4).

Bolj heterogene so v vseh treh pogledih oporoke iz šestdesetletnega obdobja od okoli leta 1790 do 1850, ki jih je skupaj 39 (Golec 2017: razdelek 3, Prisege: 04–42). Razen dveh, lastnoročno zapisane oporoke učitelja (šolmoštra) iz leta 1801 in zapisa leta 1843 ustno izražene zadnje volje plemkinje kmečkega rodu, so vse ostale oporoke kmečkih ljudi, od katerih se je zadnji sicer znašel v vojaški suknji (1850). Lastnoročna je samo oporoka Višnjegorčana Fortunata Skubica, nominalno učitelja (šolmoštra), nazadnje organista in mežnarja na Svibnem pri Radečah. Njegov motiv za izbiro slovenščine namesto nemščine ni povsem jasen. Razlog za slovensko oporoko je verjetno Skubičeva želja, da bi jo člani njegove družine natanko razumeli, ali dejstvo, da sta bila priči dva nepismena človeka, ki nemškega besedila ne bi razumela (Golec 2016: 370).

Zapisovalci oporok kmečkih ljudi, ki se vrstijo od zadnjega desetletja 18. stoletja, so po večini znani. Med njimi najdemo lokalne uradnike, dva pomožna uradnika – nadrihtarja in rihtarja, druge kmečke ljudi, organista in mežnarja, omenjenega učitelja (šolmoštra) in osebe neznanega stanu. Nekateri, ki so izpričani kot zapisovalci vsaj dveh oporok, so kot pismeni ljudje v svojem okolju opravljali vlogo nekakšnega pomožnega pisarja, tako Mihael Pregarc, nadrihtar v Ricmanjah pri Trstu, Jernej Zajc, rihtar v Sv. Andražu nad Polzelo, kmečka človeka Martin Dobnikar in Jurij Zakonšek z območja Tabora v Spodnji Savinjski dolini, Štefan Praznik, mož neznanega stanu z območja Velikih Lašč, in Martin Gmajnar iz Spodnje Savinjske doline, verjetno gosposki uradnik (Golec 2017: razdelek 2).

Pri zapisovalcih je lepo opazen trend, ki ga lahko označimo kot splošnega. Prva dva iz zadnje tretjine 17. stoletja, ki sta svojo zadnjo voljo napisala lastnoročno, sta pripadnika socialno in pravno privilegiranega prebivalstva: baronica in prelat. Tretji oporočitelj, stanovsko že nižje, je trški svetnik in je testament v začetku 18. stoletja morda prav tako sestavil sam. Na prelomu 18. stoletja v 19. sta med maloštevilnimi zapisovalci dva šolmoštra, od katerih je eden napisal lastno oporoko, nato pa sledijo izključno zapisi oporok po tretji osebi. Opazno je, da je v prvi generaciji zapisovalcev, nekako do konca prve četrtine 19. stoletja, najti več uradnikov in pomožnih uradnikov kot pozneje, ko vse bolj prihajajo v ospredje navadni kmečki ljudje.

Kot rečeno, je nastajanje slovenskih oporok omogočila predvsem razširjena pismenost, ki je v prvi polovici 19. stoletja ponekod zajela že opazen delež podložniškega prebivalstva. Vzporedno s slovenskimi zapisi ustnih oporok so v istih okoljih še vedno nastajali tudi zapisi v nemščini. Razlogi za zapis oporoke v oporočiteljevi materinščini namesto v uradnem jeziku so bili od primera do primera različni in so se lahko prepletali oz. dopolnjevali. Sklepamo lahko predvsem o dveh: 1) neznanje nemščine pri zapisovalcih in 2) želja oporočiteljev in oporočiteljic, da bi okolica njihovo zadnjo voljo povsem natanko razumela. Pri zadnjem so bili zelo pomembni specifični izrazi

in formulacije, ki bi se s prevodom lahko izgubili. Nekateri zapisovalci slovenskih oporočnih besedil, če že ne skoraj vsi, so potrjeno obvladali nemščino, saj so si morali z njo v slovenskem besedilu v sili pomagati. Zapisovalci so deloma zvesto sledili govoricu oporočiteljev in oporočiteljic, nedomačini so deloma uporabljali lasten idiom, le malo pa je v besedilih sodobnih knjižnih oblik, še največ v sakralnem delu na začetku in koncu.

Če vzamemo celoten nabor slovenskih oporok od leta 1671 do 1850, so med njimi naravnost velikanske razlike v obliki (izbira prve oz. tretje osebe ipd.), obsegu, vsebini in izpovedni vrednosti. V nekaterih oporokah so v ospredju dedovanjski odnosi, v drugih predmeti dedovanja, v tretjih dolgovi. Glede na namembnost in okoliščine nastanka oporočnih in z oporokami povezanih prisežnih besedil je razumljivo, da je v njih toliko narečnih izrazov.

V zvezi s terminologijo se bomo na koncu na kratko pomudili le pri nekaterih izrazih, ki jih srečujemo skoraj v vseh oporočnih besedilih in so torej sestavni del oporok. V doslej znanih besedilih bomo zaman iskali izraz *oporoka*, ki ga je v slovensko besedišče vpeljal sicer že Ožbald Gutsman (Kidrič 1925–1932: 282), vendar ga je uradovalna praksa v tem času poznala še slabo ali sploh ne. V obravnavanih besedilih se oporoka največkrat seveda imenuje *testament*, sicer v različicah, kot so: *testament*, *testamentum*, *tastament*, *testoment*, *tastement* in *testamon*. Sinonimno, najpogosteje kar v istem besedilu kot izraz *testament*, se zanjo pojavljajo še izrazi: *šaft*, *šafut*, *zadna vola*, *zadna misu*, *poslidna vola*, *posledna vole*, *moja vola*, *muj spomin*, *rezročejne*, *zašafilo*, *zašafilu*, *zaušafilo*, *naročejne*, *neročejne*, *neročenje*, *naročenje* in *zamerk*. Nepogrešljiv je pojem *zapuščati/zapustiti* oz. *izročati/izročiti*, ki ga najpogosteje najdemo v obliki *zašafati*, izjemoma *zašafvati*, sicer pa še kot: *zapuščati*, *zapustiti*, *pročiti*, *poručati*, *poračati*, *ostavlati*, *dati*, *izročiti*, *zročiti*, *čist šenkati*, *pustiti*, *postiti*, *reztalati*, *zapisati*, *zapostiti*, *zepustiti*, *perporočiti*, *poročiti* in *poračiti*. Nasprotno bomo redko naleteli na poimenovanje oporočitelja ali oporočiteljice, v slabi polovici primerov samo v opisni obliki. Oseba, ki je opravila oporočno dejanje, je kot takšna praviloma označena na koncu med podpisniki. Opisno je opredeljena takole: *zaposti le-tu, stri testament, je naročila, katiri zročiči*, v samostalniški obliki pa šele od začetka 19. stoletja, in sicer kot: *tega zadniga poterdejna zdejvlavc, testamentator, naročvavc* in največkrat, trikrat, *zašafvavc* (Golec 2017: razdelek 4).

Doslej odkrite slovenske oporočke iz časa pred sredo 19. stoletja so torej v veliki večini poznega nastanka, s čimer je povezano dejstvo, da so bile tudi tako pozno odkrite in predstavljene strokovni javnosti. Njihova pričevanjska vrednost je predvsem dvojna. Na eni strani pričajo, da je zapisovanje oporok v slovenščini na splošno mlajša praksa, neprimerno poznejša in tudi redkejša od zapisovanja priseg kot najštevilčnejših slovenskih uradovalnih besedil. Na drugi strani predstavljajo bogato zakladnico ljudskega izrazja in zapisov dedovanjskih običajev v neposredni obliki, brez posredovanja drugega jezika.

Pričakovati je mogoče, da bodo prišla na površje še nova, doslej neznana oporočna besedila kmečkih ljudi, shranjena zlasti v sodnih fondih iz predmarčne dobe. Prav tako lahko sklepamo, da čaka na odkritje vsaj še katera duhovniška oporoka, kot ni

rečeno, da se v zbirki več tisoč oporok Deželnega sodišča v Ljubljani poleg ene duhovniške in dveh oporok plemkinj vendarle ne skriva še katera, ki govori o zadnji volji osebe višjega stanu, pa četudi tako skromna, kot je oporoka Terezije pl. Premerstein iz leta 1843. Ta pozno nastala plemiška oporoka, ki jo je zapisala naprošena okorna kmečka roka, je dejansko zadnja volja kmečke ženske, omožene v poplemeniteno trško rodbino, in odraža vse glavne značilnosti tistega časa, v katerem je bilo, če izvzamemo čas od srede 19. stoletja dalje, zapisanih največ slovenskih ustnih oporok. Postopek njihovega nastanka je bil tak: umirajoči je k sebi poklical priče, vključno s pisanja bolj ali manj večšim človekom, ta pa je na kraju samem ali malo zatem sestavil oporočno besedilo. Ali je bilo to v slovenščini, je bilo odvisno predvsem od zapisovalčevega neznanja oz. slabega znanja nemščine in od želje oporočitelja. Za ponazoritev okoliščin zapisovanja ustnih oporok spomnimo na sodobnika Franceta Prešerna, za katerega niti ne vemo, ali je svoje oporočne želje izrazil v slovenščini ali v nemščini, zapisali pa so jih, tako kot večino oporok v njegovem času, razumljivo v nemščini,³ do leta 1849 edinem uradnem jeziku avstrijskih dednih dežel.

Viri in literatura

Arhivski viri

Narodna in univerzitetna knjižnica [= NUK], Rokopisna zbirka: Ms 495.

Literatura in objavljeni viri

- [ANONIMUS], 1953a: 1816. Slovenski testament iz Ricmanj. *Istrski zgodovinski zbornik*. Koper: Zgodovinsko društvo Jugoslovanske cone STO. 242–243.
- [ANONIMUS], 1953b: 1823. Slovenski testament iz Ricmanj. *Istrski zgodovinski zbornik*. Koper: Zgodovinsko društvo Jugoslovanske cone STO. 243–245.
- GOLEC, Boris, 1997: Turjaški arhiv na Dunaju in njegovi slovenski dokumenti – II. *Arhivi* 20/1–2. 178–186.
- GOLEC, Boris, 2005: Ljubljansko škofijsko gospostvo (Pfalz) – zakladnica slovenskih sodnih priseg. *Arhivi* 28/2. 239–312.
- GOLEC, Boris, 2012: *Nedokončana kroatizacija delov vzhodne Slovenije med 16. in 19. stoletjem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- GOLEC, Boris, 2016: Najstarejša oporoka učitelja v slovenščini. Kulturnozgodovinski oris dokumenta in njegovega avtorja. *Šolska kronika* 25/3. 350–373.
- GOLEC, Boris, 2017: *Slovenske oporoke in prisežna besedila o oporokah (1671–1850)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ILEŠIČ, Fran, 1905: *Hrvatski utjecaji u istočno-štajerskim tekstovima*. Zagreb: Tisk Dioničke tiskare.
- KIDRIČ, Fr.[ance], 1921–1922: Opombe k protiref. (katol.) dobi v zgodovini slovenskega pismenstva. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 3. 73–133.
- KIDRIČ, France, 1925–1932: Gutsman Ožbalt. *Slovenski biografski leksikon. Prva knjiga Abraham–Lužar*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 279–283.
- KOŠIR, Matevž, 1992: Prisege v slovenščini. *Arhivi* 15/1–2. 6–11.
- KOŠIR, Matevž, 2003: Primeri starejših oporok v slovenščini, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije. *Arhivi* 26/1. 89–114.

³ Prešernova oporoka je sestavni del zapisa sodno zaslišanih oporočnih prič, ohranjenega v sodobnem zapisu (NUK, Rokopisna zbirka, Ms. 495, št. 15, 15. 2. 1849).

- LEGIŠA, Lino, GSPAN, Alfonz (ur.), 1956: *Zgodovina slovenskega slovstva. I Do začetkov romantike*. Ljubljana: Slovenska matica.
- MERKŪ, Pavle, 1980: *Slovenska plemiška pisma družin Marenzi – Coraduzzi s konca 17. stoletja*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- MERKŪ, Pavle, 1982: Zasebna slovenščina v 17. stoletju. *Slavistična revija* 30. 121–150.
- RUPEL, Mirko, 1954: Prispevki k protireformacijski dobi. *Slavistična revija* 5–7. 178–194.
- UMEK, Ema (ur.), 1971: *Slovenščina v dokumentih skozi stoletja. Razstava ob 25-letnici samostojnega delovanja Arhiva Slovenije*. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije.
- UMEK, Ema idr. (ur.), 1982: *Iz roda v rod. Pričevanja o slovenskem jeziku* (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Katalogi, zvezek 5). Ljubljana: Arhiv SR Slovenije.
- ŽVANUT, Maja, 1998: »To ie moia uola«. Po sledih nekega testamenta iz 17. stoletja. *Zgodovinski časopis* 52/4. 487–496.